

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКОГО МАНДАТА ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Розглядається різноманітний арсенал дослідницьких інструментів методології правового дослідження представницького мандата як правової категорії. Автор обґрунтовує доцільність і результативність філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових принципів, підходів і методів теоретико-методологічного дослідження представницького мандата.

Ключові слова: метод, методологія, концептуальний підхід, представницький мандат.

Рассматривается разнообразный арсенал исследовательских инструментов методологии правового исследования представительского мандата как правовой категории. Автор обосновывает целесообразность и результативность философских, общенаучных и специально-научных принципов, подходов и методов, теоретико-методологического исследования представительского мандата.

Ключевые слова: метод, методология, концептуальный подход, представительский мандат.

In the article the various arsenal of research instruments of methodology of legal research of representative mandate is considered as a legal category. An author grounds expedience and effectiveness of philosophical, scientific and specially scientific principles, approaches and methods, teoretiko-methodological research of representative mandate.

Key words: method, methodology, conceptual approach, representative mandate.

Сучасний період розвитку правових поглядів на поняття та сутність представницького мандата відзначається необхідністю переходу від системного осмислення накопиченого досвіду та теоретичних уявлень до побудови цілісної теорії як системи знань про представницький мандат. У зв'язку з цим всебічне наукове дослідження представницького мандата передбачає окреслення методології дослідження зазначених проблем. Сучасна юридична наука має дієвий теоретико-методологічний апарат для вивчення різноманітних правових категорій, явищ, процесів. Наше завдання полягає у тому, щоб з усієї сукупності цих засобів виокремити та обґрунтувати найдоцільніші та адекватні щодо досліджуваної нами категорії. З огляду на це слід зазначити, що питанню представництва, статусу народних представників та їхнього мандату присвячено чимало праць вчених-конституціоналістів і теоретиків: С.С. Алексєєва, М.В. Баглая, А.О. Безуглова, Б.Н. Габричидзе, Д.А. Керімова, О.Е. Кутафіна, В.О. Лучіна, А.В. Малька, Б.А. Страшуна, та інших. Однак, незважаючи на широку популярність проблематики представницького мандата, питання методології його дослідження досі залишається поза увагою вчених. Загальній методології правових досліджень присвячені роботи І.І. Кального, М.С. Кельмана, Д.А. Керімова, В.А. Козлова, Л.А. Луць, В.О. Нерсесянца, П.М. Рабіновича, Н.Н. Тарасова та ін. Відтак, науковий синтез наявного вихідного матеріалу робить можливим здійснити спробу самостійного дослідження методології вивчення представницького мандата.

Вивчення проблем методології дослідження представницького мандата потребує насамперед розуміння змісту поняття самої методології права. Загалом, у науковій літературі під методологією права прийнято розуміти загальнонауковий феномен, який об'єднує всю сукупність принципів, засобів і методів пізнання (світогляд, діалектичні методи пізнання і вчення про них, загально і спеціальнонаукові поняття та методи), вироблених усіма суспільними науками, в тому числі й комплексом юридичних наук, які застосову-

ються у процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення¹. Методологія виконує три функції: отримання і створення нових знань; набуття знання у вигляді нових понять, категорій, законів, гіпотез, ідей, теорій; організація використання нових знань у практичній діяльності².

Звідси, дослідження представницького мандата як правової категорії повинно ґрунтуватися насамперед на певних принципах і відбуватися з позицій і у межах певних наукових підходів. Так, базовими і визначальними принципами для цього дослідження можна вважати принципи об'єктивності, історизму, всебічності, комплексності та обґрунтованості дослідження. Комплексне використання зазначених принципів сприяє виявленню різноаспектних характеристик представницького мандата, робить можливым залучення до дослідження знань з різних галузей юридичної науки.

Що ж стосується підходів, то варто зазначити, що для теоретико-методологічного дослідження представницького мандата одним із найбільш важливіших за ступенем значимості є визначення підходу, у межах якого буде відбуватися дослідження, оскільки залежно від сутності підходу, на якому базуватиметься правове дослідження представницького мандата, здійснюється не тільки наукове пізнання цієї правової категорії, а й практичне втілення її у життя. Однак, як підкреслює Н.Н. Тарасов, якщо поняття методів наукового дослідження у науці обговорюється достатньо ґрунтовно, то розуміння підходу досі залишається практично на рівні змістів. Спеціальних досліджень, присвячених як категоризації підходу, так і його методологічним характеристикам, в юридичній літературі немає. Звідси вказівка на певний підхід може контекстуально означати й розгляд питання з певної точки зору, і оцінку з певних позицій, і аналіз із залученням категорій і понять певної науки або метанаукової сфери, і претензію на застосування певного наукового методу і просто залучення деяких неюридичних понять. Відтак для теорії права у сучасних умовах переосмислення власних методологічних засобів дуже важливо визначитися, у тому числі з поняттям «підхід»³. Так, на думку В.А. Козлова, підхід визначає основний шлях, стратегію вирішення поставленого завдання, окреслюючи основний ракурс дослідження об'єкта, він визначає лише загальну особливість того чи іншого методу⁴. Натомість метод розглядається як філософсько-виправданий та науково обґрунтований засіб пізнавальної діяльності, що виражається в певних правилах і процедурах, забезпечує наукове пізнання і науковий характер отриманого знання⁵.

Одним із найрезультативніших для вивчення представницького мандата видається діалектичний підхід. Такі парні категорії діалектики, як причина і наслідок, форма і зміст, частина і ціле, сутність і явище, абстрактне й конкретне, кількість і якість, необхідність і випадковість, можливість і дійсність дають змогу всебічно дослідити представницький мандат і дійти обґрунтованих висновків щодо його правової природи. Безперечно важливим здобутком цього підходу є визначення діалектичних взаємозв'язків етапів становлення та розвитку представницького мандата, а також зміни поглядів на його правову природу та сутність. Досить складною є діалектика внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку представницького мандата як правової категорії. Дослідження представницького мандата з позицій діалектичного підходу збагачує пошук співвідношення національного та міжнародного у традиціях державно-правового розвитку, дає змогу розглянути вплив трансформаційних процесів у внутрішній та зарубіжній політико-правовій думці минулого і сучасності на розуміння змісту представницького мандата. Варто зазначити, що з'ясування сутнісних характеристик представницького мандата є неможливим без аналізу розмаїття діалектичних взаємозв'язків між його елементами. Оперуючи такими діалектичними категоріями як «частина» і «ціле», можна прослідкувати взаємозв'язки між представницьким мандатом як цілим і його елементами (накази виборців, підзвітність і відкликання представника) як частинами цілого, взаємозв'язок частин цілого між собою, а також можливість існування цілого без якогось з елементів чи можливість існування частин цілого як самостійних правових категорій чи інститутів.

Суттєво розширює можливості дослідження представницького мандата історичний підхід. Застосування історичного підходу дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток категорії представницького мандата у хронологічній послідовності з метою виявлення його внутрішніх і зовнішніх зв'язків, передумов, закономірностей та суперечностей становлення і розвитку. У цьому сенсі особливого значення набувають вивчення історичного досвіду, аналіз та оцінювання історичних подій, фактів, теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку. Використання історичного підходу дає змогу дослідити еволюцію підходів до поняття «представницький мандат» у контексті різних концепцій праворозуміння та обґрунтувати його сучасне тлумачення. З точки зору цього підходу представницький мандат вивчається в його історико-правовому розвитку на загальному тлі розвитку суспільства.

Антропологічний, «персоналістичний» чи «людиномірний» підхід⁶ передбачає вивчення представницького мандата з точки зору визнання людини як «мірила всіх речей», пріоритету загальнолюдських цінностей, забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, гуманізації змісту та сутності відносин представництва. Основою для розкриття сутнісних ознак представницького мандата у контексті цього підходу є принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю, а зміст і спрямованість діяльності держави визначаються ступенем утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Людина є основною складовою, більше того, причиною розвитку громадянського суспільства та відповідної правової держави, яка (людина), по суті, визначає врешті-решт функції, повноваження і відповідальність існуючих гілок державної влади⁷. «Важливим системоутворюючим чинником українського суспільства, — наголошують професори Ю.С. Шемшученко і В.Д. Бабкін, — є людина як найвища соціальна цінність...»⁸. З цієї точки зору, загальнонародне представництво розглядається як неодмінна передумова та атрибут правової держави з розвиненим громадянським суспільством.

Застосування феноменологічного підходу в дослідженні представницького мандата дає змогу уявити представницький мандат у вигляді певного правового феномена. Так, за визначенням І. Канта, феномен — це будь-яке явище, яке може бути пізнане на основі досвіду⁹. У цьому сенсі представницький мандат розглядається як особлива, незвичайна права категорія, єдина у своєму роді, взята в цілісності та єдності з її сутністю та змістом. Водночас, розглядаючи представницький мандат як правовий феномен, важливою умовою дослідження є максимальне уникнення містифікації наукових уявлень про дану правову категорію, пошук раціонального пояснення, обґрунтування тих чи інших її характеристик.

Як стверджував Г. Гегель, історія людства розвивається від несвободи до свободи, тобто від неправового стану до правового¹⁰. Іншими словами, людська цивілізація постійно еволюціонує. З огляду на це провідним у державно-правових дослідженнях є цивілізаційний підхід, який дає змогу визначити правову природу, особливості, зміст, сутність та ефективність представницького мандата в різних правових системах. На думку Ю.М. Оборотова, цивілізаційний підхід дає змогу визнати природним розмаїття правових культур і державних інститутів як мозаїку світу, що розвивається, зберегти власну унікальність, використовувати досягнення різних цивілізацій, вести з ними культурний діалог, знаходити спільні правові рішення й організаційні засоби їх здійснення при взаємодії з іншими правовими системами і державами¹¹. Застосування цивілізаційного підходу відкриває величезну перспективу для продовження історико-правових досліджень генези правового життя суспільства, різноманітних вимірів історії розвитку представницького мандата в часі і просторі, його еволюції від минулого до сьогодення.

Надзвичайно важливим є вивчення представницького мандата з позицій ціннісного підходу. Адже, як стверджує фахівець з проблематики політичних цінностей П. Сліпець, «цінності справляють істотний, а подекуди й вирішальний вплив на весь життєвий діапазон суспільно-політичної сфери...»¹². Так, універсальними цінностями, на думку

Ю.Д. Древалія, у науковій літературі вважаються лібералізм і демократія¹³. Сукупністю демократичних цінностей, згідно з визначенням індійського дослідника А. Сена, є: по-перше, самодостатня важливість у житті людини свобод та участі в політичному житті; по-друге, допоміжна цінність політичних стимулів, які спонукають уряд до відповідальності та підзвітності; по-третє, конструктивна роль демократії у формуванні цінностей і розумінні потреб, прав і обов'язків¹⁴. Таким чином, кризь призму ціннісного підходу у процесі дослідження відкривається можливість побачити істинну природу та сутність представницького мандата, спробувати створити ідеальну модель відносин представництва чи навіть спрогнозувати їхні можливі тенденції розвитку в світлі переосмислення цінностей.

Зазначені принципи і концептуальні підходи до дослідження представницького мандата реалізуються за допомогою низки загальнонаукових і спеціально-наукових (філософсько-правових) методів.

Серед загальнонаукових методів дослідження представницького мандата слід виділити насамперед методи загальної логіки, такі як аналіз і синтез, дедукція та індукція, абстрагування, класифікація тощо. Так, використання методів аналізу і синтезу дає змогу поділити категорію представницького мандата на складові частини для виявлення її структурних елементів і зв'язків між ними, і навпаки, об'єднати вказані частини для вивчення представницького мандата як єдиного цілого. Дедукція та індукція застосовуються при формулюванні поняття «представницький мандат» і наукових пропозицій щодо вдосконалення правових поглядів на природу представницького мандата. Метод абстрагування використовується для виділення основних сутнісних ознак і властивостей представницького мандата як правової категорії. У ході дослідження ефективним також є застосування класифікації при визначенні типів представницького мандата. Зазначений метод полягає у здійсненні поділу представницького мандата на типи на підставі загальної ознаки за приципами співмірності, єдності критерію, взаємовиключності членів поділу та його неперервності. Класифікація представницького мандата дає змогу виділити два основні його типи: вільний та імперативний, які можна умовного поділити на певні підтипи.

До загальнонаукової методології слід також віднести системний та структурно-функціональний методи, застосування яких потребує кожен об'єкт дослідження. Не винятком є і категорія представницького мандата. Зазначимо, однак, що нерідко системний метод трактують більшою мірою як підхід, у межах якого застосовується структурно-функціональний метод¹⁵. Зазначені методи спираються на категорії «елемент», «система», «структура», «функція» та використовуються у частині дослідження представницького мандата як цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин, встановлення його елементів, складових частин, їхніх властивостей, функціональності, взаємодії та можливості зміни елементів, а також виявлення нових властивостей цілого. Системну спрямованість наукового дослідження представницького мандата забезпечують принципи: цілісності об'єкта, примату цілого над складовими частинами, ієрархічності системи, структурності внутрішньої будови, самоорганізації системи, її взаємозв'язку із зовнішнім середовищем.

Водночас дослідження представницького мандата, як і будь-яке теоретичне дослідження, потребує опису, аналізу та уточнення понятійно-категорійного апарату. Вирішити це завдання допомагає метод термінологічного аналізу. Він передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення їх взаємозв'язку та місця в понятійному апараті теорії, на базі якої здійснюється дослідження. Цей метод застосовується для з'ясування змісту та співвідношення термінів «представництво», «представницький мандат» і «депутатський мандат», історичної зміни їхнього лексичного значення, з'ясування загальної семантики понять і категорій, які можуть бути використані у дослідженні представницького мандата.

Важливе значення у дослідженні представницького мандата має метод статистичного аналізу («вірогіднісно статистичний» метод), який допомагає виявити ефективність дії того чи іншого типу представницького мандата, визначити ступінь їхнього впливу на суспільні процеси.

Що стосується спеціально-наукових, спеціально-юридичних чи, як їх ще називають, філософсько-правових методів¹⁶, то найдоцільнішими для дослідження представницького мандата видаються порівняльно-правовий (компаративний) та герменевтичний (герменевтико-правовий) методи.

Зокрема порівняльно-правовий (компаративний) метод дає змогу виявити схожість і різницю між явищами, визначити їхні зв'язки між собою та з іншими явищами, загальне й особливе в їхньому розвитку, сприяє встановленню закономірностей шляхом порівняння об'єктів у різний час, порівняння їхніх властивостей у минулому з тими самими властивостями у нинішньому стані для встановлення змін чи тенденцій розвитку¹⁷. Отже, використання порівняльно-правового методу є необхідним при вивченні світового досвіду форм і моделей організації та функціонування системи представництва інтересів народу, пізнання представницького мандата в контексті існуючих концепцій праворозуміння.

Надзвичайно важливим для дослідження представницького мандата є застосування герменевтичного методу, що становить сукупність прийомів і засобів тлумачення змісту правових категорій, понять, явищ. Юридичною наукою напрацьовано чимало способів інтерпретації (тлумачення) змісту правових явищ. Однак слід пам'ятати, що дослідження будь-якого правового явища (в тому числі й представницького мандата), повинно здійснюватися за принципом «герменевтичного кола», відповідно до якого для розуміння цілого необхідно мати знання про його частини, а для розуміння частин необхідно розуміти зміст цілого. Таким чином, юридична герменевтика, як мистецтво розуміння та осмислення сутності і змісту явища, забезпечує тлумачення змісту представництва та представницького мандата як особливої правової категорії.

Підбиваючи підсумки вищезазначеному, вважаємо за можливе зробити висновок про те, що в сукупності усі названі принципи, підходи та методи наукового пізнання дають нам змогу здійснити комплексне теоретико-методологічне дослідження представницького мандата як правової категорії. Варто додати, що вибір і використання зазначених підходів і методів має подекуди комбінований характер залежно від вирішення конкретних завдань дослідження. Водночас, слід погодитися з думкою П.М. Рабіновича, відповідно до якої дослідження повинне ґрунтуватися на трьох методологічних постулатах: по-перше, об'єктивної зумовленості обраних методів дослідження його предметом; по-друге, необхідності установлення єдиної істини, що перевіряється об'єктивним критерієм; по-третє, евристичними можливостями використовуваних підходів і методів¹⁸. Тому вважаємо за необхідне відмовитися від протиставлення одних підходів і методів іншим, здійснюючи дослідження представницького мандата з позицій комплексного підходу, шляхом поєднання усіх позитивних рис вищезазначених підходів і методів пізнання, акцентуючи при цьому увагу на діалектичному, антропологічно-ціннісному підходах із використанням системного, структурно-функціонального та герменевтичного методів.

Таким чином, проблема теоретико-методологічних засад дослідження представницького мандата на сучасному етапі потребує нового методологічного обґрунтування, за умови врахування набутого досвіду щодо утверджених та апробованих практикою методів дослідження представницького мандата.

1. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований // М.: Наука, 1980. — С. 39. 2. Патковская П.Я. Методология научных исследований: курс лекций. — 2-е изд. — Минск: «Информпресс», 2006. — С. 12. 3. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. Издательство гуманитарного университета. — Екатеринбург, 2001. — С. 217-218. 4. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей

теорії права. — Л.: Наука, 1989. — С. 87-88. **5. Тарасов Н.Н.** Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) // Правоведение. — 2001. — № 1. — С. 38. **6. Рабінович П.М.** Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. Проблеми філософії права. — 2003. — Т. 1. — С. 24. **7. Селіванов В.М.** До питання про методологічне забезпечення вітчизняного правознавства і юридичної практики (аналіз положень підручника німецького професора Циппеліуса Райнгольда. Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів Р. Корнуті. — К.: Реферат, 2004. — 176 с.). Проблеми філософії права. — 2008-2009. — Том VI-VII. — С. 256. **8. Шемшученко Ю.С., Бабкін В.Д.** Юридична наука України на сучасному етапі // Правова держава. Випуск 16. — К.: 2005. — С. 7. **9. Кант І.** Сочинения в двух томах 1747-1777 гг.; Под общ. ред. Б. Ю. Сливкера. Пер. Б. А. Фохта; Т. 2. 1759-1777 гг. М., Сопэкгиз, 1940. — 526 с. **10. Гегель Г.** Философия права. Пер. с нем. — М., 2001. — 575 с. **11. Оборотов Ю.М.** Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. — 2003. — Т. 1. — С. 42. **12. Слінець П.П.** Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації. Монографія. — К.: Знання України, 2009. — С. 8. **13. Древаль Ю.Д.** Ціннісний аспект парламентаризму. Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. — Х.: Вид-во ХарІ НАДУ «Магістр», 2011. — № 1 (39). — 436 с. **14. Сен А.** Демократія як універсальна цінність // Демократія. Антологія; упоряд. О. Проценко. — К., 2005. — С. 128. **15. Тарасов Н.Н.** Методологические проблемы юридической науки. Издательство гуманитарного университета. — Екатеринбург, 2001. — С. 217. **16. Рабінович П.М.** Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. Проблеми філософії права. — 2003. — Том 1. — С. 24. **17. Тилле А.А., Швеков Г.В.** Сравнительный метод в юридических дисциплинах. — М., 1978. — С. 11-12. **18. Оборотов Ю.М.** Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. — 2003. — Т. 1. — С. 41.